

Hoofdstuk 2

Historische bronnen

2.1. Inleiding

Aangezien het referentiekader beroep doet op historische gegevens is het zinvol een beeld te geven van de tijdsgeest van de referentieperiode. Dit werk kan moeilijk worden geïnterpreteerd als men zich geen beeld kan vormen van de manier waarop gegevens toen werden verzameld en gerapporteerd, omdat dit een weerslag heeft op de bruikbaarheid van deze gegevens. Anderzijds lijkt het ons nuttig een korte historische schets te geven van de denkwereld in de periode vóór men gegevens op wetenschappelijke manier begon te verzamelen. De aard en de kwaliteit van een aantal belangrijke bronnen worden hier kritisch weergegeven. Dit stelt de lezer in staat de gegevens uit de referentieperiode in een juist perspectief te zien. Bovendien wordt in dit hoofdstuk ook omschreven hoe en in welke mate de waterlopen en hun visstand al onder antropogene druk stonden binnen het beschouwde tijdvak.

2.2. Betrouwbaarheid en tekortkomingen van de historische bronnen.

De literatuurgegevens waarover wij beschikken kunnen in drie categorieën worden uitgesplitst:

- Oude visgegevens verkregen uit archeologisch onderzoek van resten van nederzettingen (Van Neer en Eryvynck, 1993 en 1994).
- Gegevens afkomstig uit verspreide bronnen vóór 1842 (optekeningen van abdijen, korte, onvolledige, niet-wetenschappelijke opsommingen van de vissoorten in de Schelde, pachtcohiers) (de Selys-Longchamps schreef het eerste 'wetenschappelijke werk' over de verspreiding van vissen in België in 1842).
- Vroegwetenschappelijke werken over de verspreiding van vissen in België en/of Europa (periode 1850-1940), inclusief het tijdschrift P&P.

Gezien binnen het kader van de opdracht de referentieperiode op 1900 gesteld werd, dienen wij gebruik te maken van literatuurgegevens van de derde categorie. Dit is dus vóór men op de nu gangbare manier wetenschappelijke gegevens begon in te zamelen. Het is dan ook raadzaam de bronnen met meer dan een kritisch oog te benaderen. Zo merken wij bijvoorbeeld op dat veel auteurs uit deze periode elkaar kopieerden, inclusief foute afbeeldingen welke de beschrijving van de vis begeleidden. Zo verwarden ze vroeger bijvoorbeeld de kleine en de grote modderkruiper.

Een aantal concrete moeilijkheden bij de interpretatie waren de vaak onduidelijke naamgeving van de soorten, een eenzijdige documentatie van de verschillende waters en onnauwkeurige plaatsbeschrijvingen.

Bovendien werden bepaalde soorten uitvoerig gedocumenteerd, terwijl andere, beschouwd als minder belangrijke maar vaak zeer algemene soorten, bijzonder weinig aandacht kregen.

2.2.1. Onduidelijkheid betreffende de naamgeving van vissen

De interpretatie van bepaalde gegevens wordt sterk bemoeilijkt door de vele synoniemen die gebruikt worden. Een vissoort kan in visserijbladen soms tot wel 10 verschillende namen krijgen. Dit ‘vissersjargon’ werkt zeer verwarrend. Het biermpje kent in dit (streekgebonden) vissersjargon bijvoorbeeld volgende Franstalige namen: loche franche, mostaie, motelle, barbotte franche, barbotte, papioûle. In het Nederlands wordt het als volgt genoemd: grondeling, grondel, kleng, modderkruiper, biermpje. De naam grondeling wordt echter ook gebruikt voor de riviergrondel. Modderkruiper is uitermate misleidend omdat het biermpje inderdaad fylogenetische verwantschap vertoont met de kleine en de grote modderkruiper. Een ander sprekend voorbeeld is de naamgeving voor de alver. Het vissersjargon voor deze soort is o.a. blick of blei, een naam die momenteel wordt gebruikt voor *Blicca bjoerna*, de kolblei of kortweg blei. Dit illustreert hoe misleidend de naamgeving kan zijn, wellicht het gevolg van het soms moeilijke onderscheid tussen de verschillende karperachtigen. Maar in elk geval is ons taalgebruik met zijn vele regionale dialecten mee verantwoordelijk geweest voor de vaak moeilijke interpretatie van de exacte betekenis van vroegwetenschappelijke teksten. Ook nu nog vindt men, afhankelijk van de streek, veel verschillende benamingen of geografische naamvarianten voor een en dezelfde soort. Tabel 5 geeft enkele voorbeelden over de dialectische varianten voor de naam van enkele vissoorten (Uit het Woordenboek van de Vlaamse dialecten, De Pauw *et al.*, 1999).

Tabel 5: Dialectische varianten voor riviergrondel, blankvoorn en pos (naar De Pauw *et al.*, 1999, *Woordenboek van de Vlaamse dialecten*).

Riviergrondel (<i>Gobio gobio</i>)	streek
geuf(je)	Langs Schelde en Dender
geef, geefkens	Denderleeuw
geuf	Dendermonde, Wichelen, Geraardsbergen, Aalst
geuve, geufke	Zwalmvallei
geuvel	Kortrijk, Hamme, Wetteren
geuving	Oudenaarde
goujon	Sint-Jans-Kapel
grondel	Meulebeke
grondeling(etje)	Algemeen in West-Vlaanderen, maar ook in Oost-Vlaanderen
modderkruiper	Kloosterzande
smeltje	Lo

Blankvoorn (<i>Rutilus rutilus</i>)	streek
blankvoorn	Maldegem, Nevele, Koewacht
blik(je)	West-Vlaanderen (oosten) en Oost-Vlaanderen (uitz. Waasland)
blikvoorn	Overboelare
grondblik	Aalst
maalter	Grembergen

rots (ros)	Frans-Vlaanderen en West-Vlaanderen (westen)
steenblik	Oost-Vlaanderen (westen), Gentbrugge
voorn(tje) (voor)	Land van Hulst, Zeeuws-Vlaanderen (grensstreek) en Oost-Vlaanderen (noordoost)
witte voorn	Philippine
witvin	Grembergen

Pos (<i>Gymnocephalus cernuus</i>)	streek
dik(ke)kop	Ieper, Poperinge, Schellebelle
djoever	Zwalmvallei
facteur	Nevele, Overboelare
herr doktor	Dendermonde
kattetekop	Passendale
keizer	Kortrijk
kwaadweerdruivel	Kortrijk
pokke	Geraardsbergen
pos	Oost-Vlaanderen (noordwest)
post(je)	West-Vlaanderen (frequent) en Oost-Vlaanderen (sporadisch)
schele pos	Smeerebbe-Vloerzegem
stekker	
wilde baars	Schellebelle
zwijntje	Izegem

Eminente visserijkenners zoals onder meer Edm. de Selys-Longchamps bezondigen zich ook wel eens aan dergelijke onnauwkeurigheden. Wanneer hij het heeft over ‘les loches’ worden daar drie soorten mee bedoeld, idem voor ‘les lamproies’. Het gebruik van homoniemen maakt het er niet makkelijker op: ‘les lottes’ wordt soms gebruikt naast ‘les loches’ als verzamelnaam voor het bempje, de kleine- en de grote modderkruiper, terwijl ‘la lotte’ de vulgariserende naam is voor *Lota lota*, de kwabaal.

In P&P (P&P 1926c) wordt in een passage over de Demer gemeld: ‘...même les silures étaient parmi les victimes’, waaruit men zou kunnen afleiden dat het hier over de Europese meerval (*Silurus glanis*) gaat, wat zeer onwaarschijnlijk is, gezien deze soort wel inheems was in ons land tot in de twaalfde eeuw (archeologische studies van Van Neer en Eryvynck, 1993 en 1994), maar later niet meer gemeld werd (de Selys-Longchamps, 1842 e.a.), tenzij zeer recent als gevolg van kweekexperimenten, introducties en uitzettingen (Belpaire, 2002d). De passage is geschreven in 1926, men bedoelde hier de bruine Amerikaanse dwergmeerval, *Ameiurus nebulosis* (vroeger *Ictalurus nebulosus*), die na zijn introductie vanuit Amerika toen al geruime tijd ingeburgerd was in onze Vlaamse rivieren. Zelfs recent nog werd deze referentie geïnterpreteerd als zou *Silurus glanis*, de Europese meerval, in de Demer hebben voorgekomen (De Charleroy en Beyens, 1998).

Ook de wetenschappelijke naamgeving is in de loop der jaren verschillende keren veranderd, zodat soms de grootste verwarring bestaat over welke soort men het heeft. En ook het feit dat hybriden in de vroege wetenschappelijke literatuur nogal eens als aparte soorten aangegeven staan, scheidt vaak verwarring.

Plaat I: Historische visbestandopnames

In de tweede helft van de twintigste eeuw waren op het Rijksstation voor Bos- en Hydrobiologisch Onderzoek (voormalig IBW) M. Huet en later J. Timmermans grondleggers van het systematisch visserijonderzoek. Nog steeds wordt de Huet zonatie wereldwijd gebruikt. Toen al werd elektrovisserij gebruikt om visstandbemonsteringen uit te voeren. Het meeste van het Belgische veldonderzoek situeerde zich echter in Wallonië.

2.2.2. Eenzijdige documentatie van de verschillende waters en onnauwkeurige plaatsbeschrijvingen.

Niet alle waterlopen (en zeker niet alle waterlooptypes) zijn in voldoende mate gedocumenteerd. Het is overduidelijk dat de Selys-Longchamps (1842, 1867, 1887) op de hoogte was van de diverse vissoorten uit Boven- en Midden-België en beduidend minder over de toestand in Laag-België. Bamps en Geraets (1897) beschreven de visfauna van Limburg. Soortgelijke werken over vissen in andere provincies zijn onbestaande. Als een auteur al eens een waterloop vermeldde waarin een bepaalde vissoort voorkwam, dan was dit meestal (in volgorde van belangrijkheid) de Schelde, de Maas, de Demer en de Leie. Andere waterlopen worden niet of nauwelijks vermeld. Er ging bovendien meer aandacht naar die (grotere) waterlopen (rivieren en kanalen) die belangrijk waren voor de beroeps- en sportvisserij. De omschrijving van de verspreiding van de vis kan ook beschreven worden als 'komt voor in het bekken van de Schelde' of 'Maas en zijrivieren'. Gezien het Maas- en Scheldebekken meer dan de helft van Vlaanderen bestrijken is deze omschrijving op zijn minst onnauwkeurig te noemen.

De boven- en benedenlopen van grotere rivieren hebben volkomen verschillende fysische en chemische karakteristieken en als rechtstreeks gevolg ook verschillende habitats. Zo zullen obligaat reofiele soorten eerder in de bovenlopen van riviersystemen voorkomen. In de literatuur wordt er eerder uitzonderlijk melding gemaakt van de plaats waar een soort werd aangetroffen (*in het Brusselse, in de omgeving van Lier, tussen de Snepbrug en de Florizoonehoeve, ...*). Uitzondering op deze regel vormen de werken van Poll (1945, 1947) waarin wel exact melding wordt gemaakt van de vangstplaatsen op de Schelde. Dit maakt het praktisch onhaalbaar een onderscheid te maken voor de geografische verspreiding van vissen naar bovenloop, middenloop en benedenloop van een waterloop, wat een handicap betekent voor het opstellen van een referentietoestand.

Uitbreidingen van het kanalenennetwerk gingen ook gepaard met verschuivingen in de naamgeving. Zo wordt het kanaal van Willebroek na aansluiting op de Rupel het 'Canal maritime' of het Zeekanaal genoemd. Deze naam was destijds ook geldig voor het huidige Boudewijnkanaal. Andere mogelijke naamgevingen zijn: de Willebroekse vaart en het kanaal Brussel-Rupel. Het kanaal Ieper-IJzer wordt door plaatselijke vissers ook wel Ieperlee genoemd, terwijl de Ieperlee een kleine polderwaterloop is welke parallel loopt met dit kanaal. Een andere benaming voor ditzelfde kanaal is Ieper-Boezinge, niet te verwarren met de Boezingegracht (Denayer, persoonlijke mededeling). Ook het Albertkanaal zorgt voor de nodige ongemakken, aangezien de voltooiing pas in de jaren 1930 tot stand kwam. De 'oude delen' van dit kanaal werden als volgt genoemd: verbindingskanaal Hasselt en verbindingskanaal Maas-Schelde en wellicht ook Kempisch Kanaal.

2.2.3. Eenzijdige aandacht voor bepaalde vissoorten

Aan bepaalde vissoorten werd veel meer aandacht besteed dan aan andere, omwille van hun curiositeit, hun economische waarde of hun waarde als

sportvis (soorten waarop werd (wordt) gehengeld). Andere soorten daarentegen krijgen nauwelijks aandacht. Meestal zijn het soorten van kleinere afmetingen die toen geen waardering genoten omdat ze economisch onbelangrijk waren. De stekelbaarsjes bijvoorbeeld, waarvan men mag aannemen dat ze ook destijds wijd verspreid waren, blijven praktisch onbesproken, tenzij ze worden vermeld als *'la peste du pisciculteur'*. De alver werd door Rousseau en Steven (1915) slechts terloops vermeld als algemeen in België en men schreef over deze soort niet veel meer als: *'inutile d'en parler puisque que tout le monde le connaît' (!)*. De salmoniden krijgen bij de meeste auteurs bijzondere aandacht, omwille van de economische waarde én als sportvis. Bijzonder opvallend is de in verhouding gigantische berg informatie en de liters inkt die de vroegere auteurs besteedden aan de niet-inheemse soorten welke in België werden geïntroduceerd. Deze exoten behoren ongetwijfeld tot de best gedocumenteerde soorten uit voormelde literatuur.

De opgetekende gegevens zijn zeer fragmentarisch, waardoor we om praktische redenen niet in staat zijn een goed beeld te krijgen van de visstand horizontaal in de tijd (in casu 1900). Willen we vollediger zijn, blijkt het dus noodzakelijk verticaal in de tijd te werken, en een breder tijdvak te beschouwen.

Rekening houdende met de beschouwingen van hoofdstuk 1 omtrent het aflijnen van referentiecondities uit historische gegevens en met de beschikbare literatuurgegevens wordt in deze studie het tijdvak van de referentieconditie voor de visstand vastgelegd op de periode 1840-1950.

In deze periode van honderd en tien jaar vermelden we als belangrijkste gebeurtenissen de volle expansie van de industrie (industriële revolutie), de eerste en de tweede wereldoorlog. We kunnen op zijn minst over een bewogen periode spreken. Dat deze gebeurtenissen hun impact hebben gehad op de visstand hoeft geen betoog. Tijdens de oorlogsperiode verscheen het maandblad P&P niet. De toestand van de visstand tijdens de oorlogsperiode van W.O. I werd echter wel in 'feuilletonvorm' uitgegeven na de oorlog. We moeten er ons wel van bewust zijn dat er in deze periode verschuivingen in de visstand hebben plaatsgevonden, welke in de verwerking van de resultaten niet volledig zijn terug te vinden. Anderzijds is er wel een beeld te vormen van de teloorgang van de trekvisbestanden, omdat deze veelal economisch belangrijke soorten druk werden bevestigd en voor sommigen een belangrijke, zometer enige bron van inkomsten betekende. Zoals in vorig hoofdstuk besproken krijgen historische data omtrent de trekvissoorten een bijzonder belang in het kader van de Europese benadering van referentiecondities voor vissen (Economou, 2002 in FAME, zie ook hfst 1).

2.3. Studie van archeologische visresten

Door het verzamelen van archeologische resten van vissen (botstructuren) op archeologische sites is het mogelijk een beeld te krijgen van het vroegere voorkomen van vissoorten, naast informatie over eetgewoonten, vroegere handelswegen en visserij. Baanbrekend werk hierover werd verricht door onderzoekers van het Afrikamuseum en van het Instituut voor het

Archeologisch Patrimonium. Een overzicht van hun bevindingen staat weergegeven in het werk *Archeologie en vis* (Van Neer en Ervynck, 1993). Aan de hand van visbot-onderzoek op een 25-tal hoofdzakelijk Vlaamse vindplaatsen hebben deze auteurs een lijst samengesteld van vissoorten die hier aangetroffen werden. Deze resten dateren, afhankelijk van de vindplaats, van de neolithische periode tot de zestiende eeuw. Van de neolithische periode dateren de visresten gevonden te Oudenaarde-Donk (Boven-Schelde): hier zijn onder andere barbeel, kopvoorn en Europese meerval gevonden. Verder zijn de oudste karperresten teruggevonden op vindplaatsen daterend van eind 13de - begin 14de eeuw, hetgeen ons een idee heeft van het tijdstip van introductie van deze soort. Uit een analyse van resten in een abdij te Ename (Oost-Vlaanderen) lijkt het erop dat op het menu vooral karper (70%) en paling (20%) de meest gegeten soorten waren. In Tabel 6 geven wij hun soortenlijst weer, voor meer informatie hierrond verwijzen wij naar Van Neer en Ervynck (1993 en 1994). Ook bittervoorn (*Rhodeus sericeus*) werd intussen aangetroffen (in Namen)(Van Neer, pers. meded.).

Tabel 6: Soortenlijst gepubliceerd door Van Neer en Ervynck (1993) aan de hand van determinaties van visbotten in vindplaatsen in Vlaanderen en Wallonië, daterend van Neolithicum tot de zestiende eeuw.

Zeevis	
Kathaai	<i>Scyliorhinus stellaris</i>
Gladde haai	<i>Galeorhinus galeus</i>
Stekelrog	<i>Raja clavata</i>
Haring	<i>Clupea harengus</i>
Sprot	<i>Clupea sprattus</i>
Ansjovis	<i>Engraulis encrasicolus</i>
Kabeljauw	<i>Gadus morhua</i>
Wijting	<i>Merlangius merlangus</i>
Schelvis	<i>Melanogrammus aeglefinus</i>
Koolvis	<i>Pollachius virens</i>
Leng	<i>Molva molva</i>
Meivis	<i>Belone belone</i>
Rode poon	<i>Trigla luccerna</i>
Zeedonderpad	<i>Myoxocephalus scorpius</i>
Zeebaars	<i>Dicentrarchus labrax</i>
Zeekarper	<i>Spondyliosoma cantharus</i>
Harders	<i>Mugilidae</i>
Makreel	<i>Scomber scombrus</i>
Tarbot	<i>Scophthalmus maximus</i>
Pladijs	<i>Pleuronectes platessa</i>
Bot	<i>Platichthys flesus</i>
Schar	<i>Limanda limanda</i>
Schol/bot/schar	<i>Pleuronectidae</i> indet.
Heilbot	<i>Hippoglossus hippoglossus</i>
Tong	<i>Solea sp.</i>

Anadrome vis	
Steur	<i>Acipenser sturio</i>
Elft of fint	<i>Alosa sp.</i>
Spiering	<i>Osmerus eperlanus</i>
Houting	<i>Coregonus sp.</i>
Zalmachtigen	<i>Salmo sp.</i>
Driedoornige stekelbaars	<i>Gasterosteus aculeatus</i>

Zoetwatervis	
Paling	<i>Anguilla anguilla</i>
Brasem	<i>Abramis brama</i>
Barbeel	<i>Barbus barbus</i>
Blik	<i>Blicca bjoerkna</i>
Winde	<i>Leuciscus idus</i>
Serpeling	<i>Leuciscus leuciscus</i>
Kopvoorn	<i>Leuciscus cephalus</i>
Elrits	<i>Phoxinus phoxinus</i>
Blankvoorn	<i>Rutilus rutilus</i>
Rietvoorn	<i>Scardinius erythrophthalmus</i>
Zeelt	<i>Tinca tinca</i>
Karper	<i>Cyprinus carpio f. domestica</i>
Karperachtigen	<i>Cyprinidae</i> indet.
Kleine modderkruiper	<i>Cobitis taenia</i>
Bermpje	<i>Noemacheilus barbatulus</i>
Meerval	<i>Silurus glanis</i>
Snoek	<i>Esox lucius</i>
Kwabaal	<i>Lota lota</i>
Rivierdonderpad	<i>Cottus gobio</i>
Pos	<i>Gymnocephalus cernuus</i>
Baars	<i>Perca fluviatilis</i>

2.4. Visserijgegevens vóór 1842

Deze periode dateert van vóór de algemene verontreiniging en is gekenmerkt door zeer fragmentarische visserijgegevens en door de afwezigheid van wetenschappelijk werk over de verspreiding van vis.

2.4.1. Gegevens van abdijen en pachtcohiers

Visserijgegevens uit de middeleeuwen zijn zeer schaars en betreffen alleen de zogenaamde pachtcohiers (rechterlijke stukken die het visrecht regelden) en de optekeningen van de rekenmeesters van de abdijen. Deze rekenmeesters hielden nauwgezet alle goederen bij die de abdijs binnenkwamen, wat de voorraad was van de levensmiddelen enz. Deze gegevens zijn belangrijk in die zin dat ze een beeld geven van de consumptie van de verschillende vissoorten en dus onrechtstreeks ook van de 'visserijdruk' op deze soorten en van de schaarste van bepaalde soorten (prijsschommelingen).

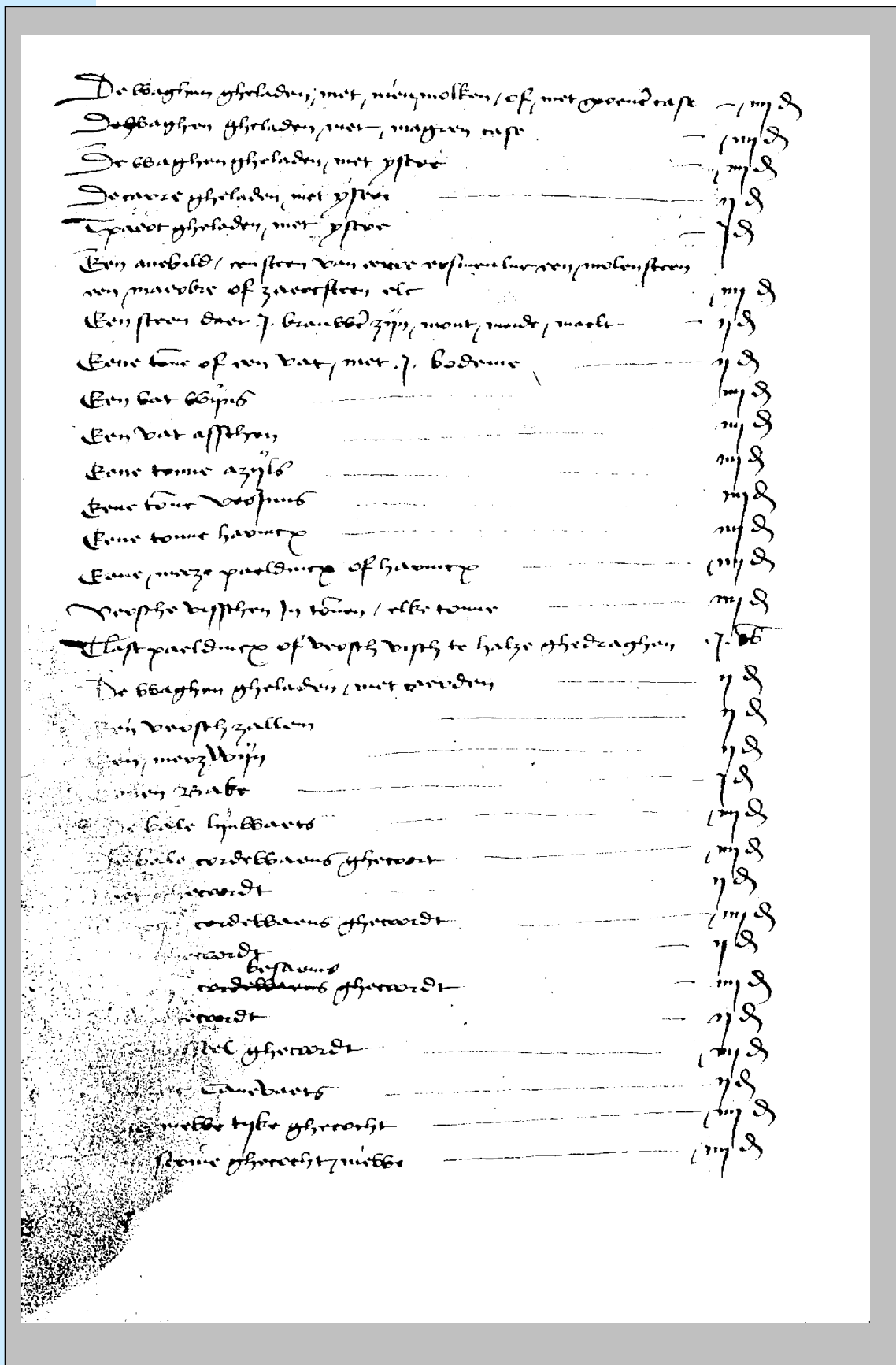
Soms verschaffen zij ecologisch belangrijke informatie, zoals bijvoorbeeld handschriften die het hebben over de vangst van barbeel op de Schelde (het handschrift geeft aan dat deze vissoort in vrij grote getale de rivier opzwommen in het voorjaar), terwijl men tot voor kort aannam dat de soort nooit algemeen was op de Schelde (Tack *et al.*, 1999).

Oude handschriften vermelden tolheffingen die betaald dienden te worden voor het passeren van een brug, bijvoorbeeld tol van de Steenbrug over de Doeve in Mesen, 1445 (R.A. Brugge, Kerkarchief, Onze-Lieve-Vrouw kapittel Mesen nr. 1, f° 22) (figuur 4).

De waegen ghelaeden met vivelo (?) of met vissche..... (?)
Een tonne harincx.....(iiijd.)
Een versch zallem.....(ijid.)
Een merze paeldincx of harincx.....(iiijd.)
Een merzwijn.....(ijid.)

Een merze (of mars) was een korf of mand die op de rug gedragen wordt. De betekenis van de term *vivelo* is niet bekend. Langs de brug werd dus regelmatig veel paling vervoerd (afkomstig van Leie of IJzer?). Men kan zich afvragen waar de 'verse zalm' vandaan kwam. In elk geval was Mesen in die tijd de verbindingsas tussen Leie en IJzerbekken voor wat betreft handel.

Figuur 4: Uittreksel van het tolglement van de Steenbrug over de Doeve in Mesen anno 1445 (R.A. Brugge, Kerkarchieff, Onze-Lieve-Vrouw kapittel Mesen nr. 1, f° 22). Deze tekst illustreert ook de problemen die zich bij dergelijke documenten kunnen stellen in verband met leesbaarheid en interpretatie.

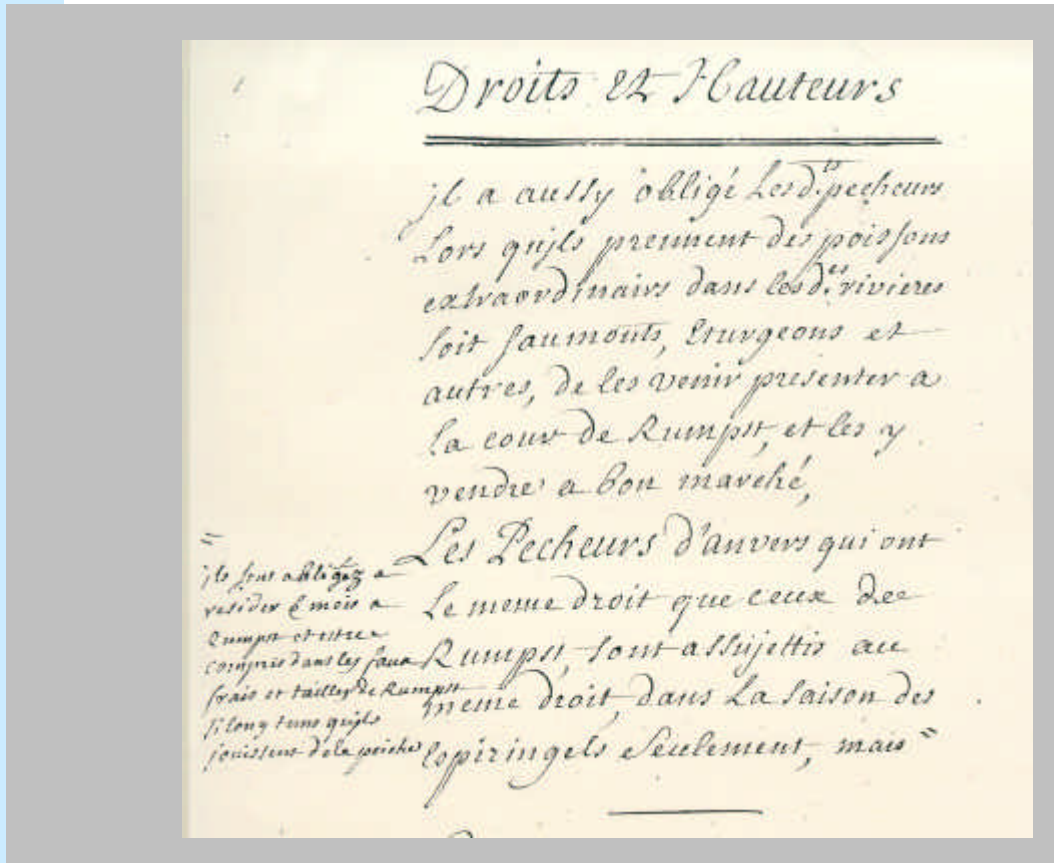
Van rond dezelfde periode (maart 1470) dateert een afschrift van het tolboekje van Rumst, door Willem van Konincroy, rentmeester van het land van Mechelen en voorgebracht in de rekenkamer van Brussel. Het wordt bewaard in het archief van de St. Bernardusabdij te Bornem. In dit document wordt een opsomming gegeven van allerlei vissoorten waarvoor een bepaalde tol moest betaald worden. Volgende vissoorten zijn vermeld: *kabeljaum*, *eilbot*, *schelvis*, *meerszwijn* (bruinvis), *zalm*, 'natte of drooge' *haring*, *bot*, *mosselen*, *willocx* (wulk), *spiering*, *snoeken*, *karpers*, *brasem*, *ale* (Neyens, 1958).

In een document genaamd 'Ontwerp-Costumen van Waasten' uit 1546 vinden we een primitieve visserijwet ter regeling van de visserij op de bovenloop van de Leie en zijbeken (regio Waasten). Alhoewel hier weinig concrete vermeldingen van soorten instaan, wordt er verwezen naar *steke met aelspeeren* hetgeen erop wijst dat deze vorm van palingvisserij (het vissen met palingscharen) in die streek toegepast werd. Hieruit mag men aannemen dat toendertijd paling in dit gebied een algemene soort was.

'Van visschen in ander lieden watere. Item, dat niemant vissche noch en steke met aelspeeren in ander lieden watere dan int tzijne, tzij loopende ofte staende wateren, met ghenderhanden instrumenten, bij daghe up de boete van X lb. par., ende bij nachte up de boete van LX lb. par., ende de netten, caterollen, spoorwaeren, puncken, vluwen ende alle andere instrumenten daarmede men visschen mach, verbeurt; ende indien zij insolvent waren, zullen arbitralic ende int lichame ghepu niert woorden ter discretie van der wet.'

(De Simpel en Strubbe, 1958).

In een tekst uit 1730 (Denombrement de Rumpst) worden de visrechten beschreven voor (grote delen van) de rivieren Rupel, Dijle, Nete en Zenne. De visrechten werden al geregeld ten tijde van een van de Heren van Rumst in 1313. Er is sprake van een tol van 14 tongen (1/2) voor passage van een vissersschip. Verder moest ook een mand 'kleine vis' afgegeven worden voor uitzetting in de grachten rond het kasteel, of 50 spieringen (op de palmzondag). Ook toen werd er dus al vis uitgezet. Er werd ook gesteld dat, indien vissers in deze rivieren uitzonderlijke vissen vangen zoals zalmen, steuren en andere, dat ze deze aan het Hof van Rumst dienen aan te bieden tegen goedkoop tarief (Zie figuur 5). Hieruit mag onder andere blijken dat deze soorten toch wel vrij zeldzaam waren op de genoemde waterlopen.

Figuur 5: Tekst uit 'Denombrement de Rumpst' (1730) die de visrechten regelde op de rivieren Rupel, Nete, Dijle en Zenne.

Het opzoeken van dergelijke gegevens is zeer arbeidsintensief omdat ze zeer verspreid zitten en hoegenaamd niet opvraagbaar zijn via databank. Bovendien zijn deze teksten handgeschreven en vaak in Oud-Nederlands of Oud-Frans, zodat de interpretatie ervan sterk wordt bemoeilijkt. Alhoewel deze gegevens van vóór onze referentieperiode dateren, kunnen ze nuttig zijn bij het opstellen van de referentietoestand. Het verdient dus aanbeveling om in de toekomst deze bronnen op te zoeken in archieven om een vollediger historisch beeld te krijgen van onze visstand.

2.4.2. Lodovico Guicciardini (1567)

De Italiaan Lodovico Guicciardini (1521-1589) geeft in zijn 'Descrittione di tutti i Paesci Bassi' een beschrijving van de fauna in het Schelde-estuarium, vertaald door Jacqmain (1985). Van Damme en De Pauw (1996) merken op dat Guicciardini soorten aangeeft die aan de kusten van zijn vaderland (Italië) algemeen voorkomen maar ongewoon zijn in de Noordzee, zodat voorzichtigheid geboden is bij de interpretatie van dit werk.

2.4.3. Justus Billiet (tweede helft 17de eeuw)

Van Damme en De Pauw (1996) verwijzen naar een citaat van Justus Billiet, weergegeven in De Potter en Broeckaert (1879) met een lijst van vissoorten

die op de Zeeschelde ter hoogte van Rupelmonde voorkomen. Het citaat is geput uit 'Chronijcke van Rupelmonde' een werk van de tweede helft van de 17de eeuw. Het citaat vermeldt de soorten spiering, snoek, karper, baars, bot, paling en af en toe steur, zalm en andere vissen.

2.4.4. J. Van Den Bogaerde (1825)

Het werk van Van Den Bogaerde is een verslag van 1825 over het visbestand van de Zeeschelde. Verschillende citaten staan weergegeven in Van Damme en De Pauw (1996). Van Den Bogaerde, districtscommissaris van het Land van Waas geeft een vrij uitgebreide en nauwkeurige lijst van vissoorten van de Zeeschelde op het district Sint-Niklaas. Deze lijst wordt weergegeven in het stuk handelend over de visstand van de Zeeschelde (Hoofdstuk 4). Naast deze soortenlijst beschrijft de auteur enkele aspecten van de visserij op de Zeeschelde, onder andere het voorkomen van de meivis vóór Rupelmonde en de omschrijving van de ansjovisvangst te Kieldrecht en Doel.

2.4.5. Edm. de Selys-Longchamps (eerste helft 19de eeuw)

Deze baron is medeoprichter en vooraanstaand lid van de 'Société Centrale pour la Protection de la Pêche Fluviale'. Zijn 'Faune belge, première partie: indication méthodique de mammifères, oiseaux, reptiles et poissons observés jusqu'ici en Belgique (1842)' was een standaardwerk voor die tijd, zodat vele latere auteurs naar dit werk verwezen en er soms zelfs schaamteloos uit kopieerden. De Selys-Longchamps was goed op de hoogte van de toestand van de vissen in Hoog- en Midden-België, mede dankzij de medewerking van M. Van Haesendonck, visser en natuurkenner. Later publiceerde hij nog andere, kleinere werken en gaf hij tal van lezingen (teksten integraal overgenomen in Bulletin de l'Académie Royale des Sciences). Opvallend aan zijn werken is de grote zorg die werd besteed aan de beschrijving van de morfologie, in tegenstelling tot de eerder schaarse gegevens over de zoögeografie. In zijn latere werken vulde hij die verspreidingsgegevens aan met de gegevens van andere auteurs. Deze verspreidingsgegevens blijven jammerlijk slechts vaag en zijn meestal beperkt tot de grotere waterlopen. Niettemin kan hij beschouwd worden als de belangrijkste visserijkenner uit die tijd en vertegenwoordigt zijn werk een waardevolle bron van informatie.

2.5. Visserijgegevens van ca. 1850 tot ca.1950

Deze periode is gekenmerkt door de opkomst van de zware industrie en twee wereldoorlogen. Vele werken verschenen over de visserij en de visteelt, waaronder ook het tijdschrift P&P en het Visschersblad (de Vlaamse tegenhanger van P&P). De verloedering van de natuur wordt aangeklaagd door natuurliefhebbers, te situeren in de meer behoevende klasse (adel, professoren, ...).

2.5.1. Enkele belangrijke auteurs

- Edm. de Selys-Longchamps bleef lange tijd actief en bleef minstens tot in 1887 lezingen geven. Zijn werken golden als standaard voor die tijd.
- Emile Gens (*Poissons d'eau douce de Belgique*, 1885) was lid van de 'Ministriële Commissie voor Piscicultuur' en was aldus ook lid van de 'Société Centrale pour la Protection de la Pêche Fluviale' een organisatie ter bescherming van de riviervisserij (zie verder). De Société gaf het maandblad *Pêche et Pisciculture* uit. Zijn werk is vergelijkbaar met dat van de Selys-Longchamps maar haalt niet hetzelfde niveau omwille van het vulgariserend karakter (een van de doelstellingen van de Société Centrale was het voor iedereen toegankelijk maken van de visteelt). Toch verschaft dit werk aanvullende zoögeografische gegevens.
- Lameere (1895) heeft het over de Vlaamse visfauna maar is zo mogelijk nog schaarser met verspreidingsgegevens.
- Bamps en Geraets (1897) schreven een werk over de visfauna van de provincie Limburg. Jammer genoeg bestaan geen dergelijke werken voor de andere provincies. In hun werk verwijzen ze vaak naar andere auteurs, zodat niet alle waarnemingen door hen zelf werden gedaan.
- Maes (1898) geeft eerder een morfologische beschrijving van de soorten en is zeer schaars voor wat de verspreidingsgegevens betreft.
- Raverret-Wattel schreef zijn 'Atlas de poche des poissons d'eau douce' in 1900, een werk dat meermaals werd aangeprezen bij de vissers in het tijdschrift P&P. Terecht, zo blijkt, want hij is (Poll uitgezonderd) wellicht het meest volledig en het meest nauwkeurig wat betreft de verspreidingsgegevens. Zo heeft hij het bijvoorbeeld over 'zijrivieren van de rechteroever van de Demer', reeds een stuk specifiekere dan pakweg 'Maasbekken' van de Selys-Longchamps.
- Van Aelbroeck (1913) schreef een hobbyboek voor de visser, opgefleurd met prachtige tekeningen van Rentiers. Men moet zich afvragen of de afbeeldingen van de vis in hun natuurlijke milieu, gebaseerd zijn op feiten dan wel dat ze louter illustratief bedoeld waren.
- Bastiaens (1942). Deze auteur schreef een hobbyboek voor de visser en geeft daarbij interessante gegevens over de visstand. Door de aard van het werk gaat het vooral over sportvissoorten en dan nog voornamelijk in kanalen.
- Poll (rond 1950) werkzaam aan het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika schreef een aantal bijzonder waardevolle wetenschappelijke werken over de visstand in België. Zijn werk omvat ondermeer een beschrijving van de visstand op de Beneden-Schelde (1945 - *Contribution de la faune ichtyologique du Bas-Escaut*), een beschrijving van de zeevissoorten (met nauwkeurig afgewerkt illustratiemateriaal (1947 - *Poissons marins*) en een beschrijving van de introductie van de Amerikaanse hondsvij (1949 - *L'introduction en Belgique de *Umbra pygmaea**). Tenslotte werkte hij mee aan de 'De Atlas van België, V vissen' (Poll, 1956).

2.5.2. Het tijdschrift *Pêche et Pisciculture*

De oprichting van de 'Société Centrale pour la Protection de la Pêche Fluviale' op 11 maart 1890 moet gezien worden in het kader van een opkomende belangstelling voor de aquacultuur en de piscicultuur in het bijzonder. Hoewel de vissen reeds ten tijde van de Romeinen en zeker in de middeleeuwen reeds werden gekweekt (geteeld), bestond daarvoor geen overkoepelende organisatie ter verspreiding van de kennis over visteelt. De opkomst van de boekdrukkunst maakte het mogelijk deze kennis door te geven aan een breder publiek (lees de rijkere klasse) (Van Damme en De Pauw, 1996). Onder de stichtende leden van de Société vinden we dan ook heel wat leden van de adel, senatoren, volksvertegenwoordigers en universiteitsprofessoren, naast de visserijwachters en minder 'eminente' leden. Bij de oprichting van de Société werden 14 doelstellingen naar voor geschoven. Omdat deze doelstellingen de tijdsgeest schetsen en verschillende ook vandaag nog actueel zijn worden ze hier integraal weergegeven:

1. *De legislatuur, de regering en de publieke opinie voorlichten over het nut en het belang van de zoetwatervisserij;*
2. *Aantonen dat deze belangen perfect aansluiten bij deze van het publiek belang en van de landbouw;*
3. *Alle praktische en wetenschappelijke problemen in verband met de ontwikkeling van het visbestand onderzoeken;*
4. *De verkregen resultaten vulgariseren;*
5. *Onderzoeken uit het buitenland bekendheid geven in België;*
6. *De rechten van de visserij verzoenen met de legitieme belangen van alle andere nijverbeden;*
7. *De ontwikkeling stimuleren van lokale verenigingen van hengelaars, functioneren als een algemene verbinding tussen deze, de inspanningen van individuen en afzonderlijke verenigingen groeperen, voor deze verenigingen vispachten huren;*
8. *Een oplossing geven aan de vervuiling van de openbare wateren;*
9. *Meewerken aan de onderdrukking van de stroperij en aan het bestrijden van dieren schadelijk voor de vissen (de otters werden massaal vernietigd);*
10. *Migratie van trekkende vissen bevorderen door de aanleg van vistrappen en vispassages;*
11. *De meest veelbelovende soorten introduceren;*
12. *De methodes van natuurlijke en kunstmatige reproductie aanleren;*
13. *De mogelijkheden onderzoeken in verband met goedkope tarieven voor treinvervoer van vissers en visserijproducten;*
14. *Belangstellenden informeren over de visserijwetgeving, de uitspraken van de tribunalen en de legale biaten.*

Het is duidelijk af te leiden uit de doelstellingen dat de Société meer was dan de verdediger van de visserijbelangen en het accent voornamelijk lag bij wetenschappelijk onderzoek en voorlichting. De Société had een pioniersrol in de strijd voor natuurbehoud (voor een bespreking hiervan verwijzen we naar Van Damme en De Pauw, 1996). Zeer actueel vandaag zijn nog steeds onder andere punten 3, 8 en 10!

De ernst van de Société valt af te leiden uit de publicaties die verschenen onder de vorm van het maandblad (verscheen aanvankelijk halfmaandelijks) *Pêche et Pisciculture*. Hierin waren verschillende rubrieken opgenomen welke de praktiserende visser konden interesseren naast (ge vulgariseerde) wetenschappelijke artikels uit binnen- en buitenland, debatten in kamer en

senaat over onder andere de waterkwaliteit, lezersrubrieken, aankondigingen van visuitzettingen, 'visbestanden' op de verschillende waterlopen (grote rivieren en kanalen), ...

Als zeer betrouwbare bron van informatie vermelden we de verslagen van de toenmalige visserijwachters in het tijdschrift. Zij hadden onder meer de taak het opsporen en aangeven van stropers, het waken over de naleving van de visserijwet, de visstand beschermen tijdens waterbouwkundige ingrepen enzovoort. De bijzondere situatie in West-Vlaanderen (ingewikkelde waterhuishouding door verregaande inpoldering), waarbij de polderwateringen regelmatig dienden gesaneerd te worden, ging gepaard met regelmatige visreddingen. De verslagen van deze visreddingen behoren tot de meest volledige omdat ze naast het vermelden van de soorten ook de aantallen, het aantal kg per soort en uitzonderlijk ook lengteklassen weergeven. Bovendien werd duidelijk vermeld over welk traject het ging.

Gezien we mogen aannemen dat bij een drooglegging van een traject praktisch alle vis werd overgebracht naar een aanpalende waterloop kunnen we ons een goed beeld vormen van de eigenlijke visstand, wat hoogst uitzonderlijk is. Spijtig genoeg worden alleen sportvissoorten vermeld en moeten we ons voorts tevreden stellen met ... 'x kg *andere vis*'.

Met de bijdragen in *Pêche et Pisciculture* wordt het voor een aantal waterlopen mogelijk om de evolutie van de visserij (en dus ook het visbestand) in goede en kwade zin in detail in beeld te brengen. In het tijdschrift vindt men bijvoorbeeld waardevolle informatie terug over de aftakelings- en herstelfases van de Schelde. Dit liet toe aan Van Damme en De Pauw (1996) om een waardevol overzicht van de evolutie van de kwaliteit van de Schelde te schetsen.

We mogen anderzijds niet uit het oog verliezen dat de visstand werd onderhouden door regelmatige uitzettingen, zodat deze visstand niet als 'natuurlijk' mag worden beschouwd.

2.5.3. Collecties van musea

Museumcollecties kunnen uiteraard zeer waardevolle informatie aanreiken met betrekking tot het voorkomen en de verspreiding van soorten. Voorwaarden zijn wel dat de determinaties correct uitgevoerd zijn, en dat de vangstgegevens (met name datum en exacte plaats) nauwkeurig genoteerd werden.

Uit de collecties van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen kon heel wat waardevolle informatie geput worden.

2.5.4. Mondelinge overlevering en enquêtering

Gezien het tijdsvak is het uiteraard nog mogelijk om waardevolle gegevens te bekomen via mondeling overlevering. Hierbij wordt gedacht aan het ondervragen van oude vissers, op rust gestelde sluiswachters en sasmeesters, visserij-ambtenaren, e.d.m.. Dit dient te gebeuren via goed doordachte vragenlijsten of vraaggesprekken. Uiteraard zijn duidelijke foto's en lijsten van

vroegere benamingen van vissen hierbij essentiële elementen. Waardevolle informatie kan hierbij bekomen worden, vooral met betrekking tot speciale soorten die slechts uitzonderlijk gevangen of waargenomen werden (bv vangsten van steur). In sommige gevallen kan hierbij zelfs ook nog beeldmateriaal (oude foto' of filmen) teruggevonden worden. Maar ook over soorten waarvoor op economische vlak een duidelijke interesse was kunnen hierdoor beter gedocumenteerd worden (bv zalm, kwabaal).

Om evidente redenen is het trouwens aangewezen om met het starten van deze studies niet te lang te talmen, daar deze bronnen met de jaren uitdoven. Een eerste aanzet hiertoe werd gegeven in de provincie Limburg (De Vocht en Gaethofs, 2002).